

*Галина Іванівна Ковальчук,
доктор історичних наук, професор,
директор Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
ORCID: 0000-0001-8843-9584
e-mail: kovalchuk@nbuv.gov.ua*

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАРОДРУКІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Метою роботи є проведення аналізу досліджень західноєвропейських стародруків у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського за 100 років її існування. **Методологію дослідження** складає сукупність принципів історизму, об'єктивності, системності; основними методами дослідження обрано історіографічний та бібліографічний, а також метод історико-книгознавчого та термінологічного аналізу. **Наукова новизна** теми полягає, насамперед, у постановці власне проблеми ретроспективного наукового огляду досліджень іноземних, а саме західноєвропейських, стародруків найбільшої бібліотеки України, підбитті своєрідних підсумків зробленого в цій царині за сторіччя, що дає змогу виявити лакуни і визначити перспективні напрями подальших досліджень. Такі дослідження є актуальними особливо в ХХІ ст., в умовах об'єднання європейських країн, усвідомлення непересічної цінності документальної пам'яті людства, що зосереджена, значною мірою, у книжках. Вітчизняні історико-культурні ретроспективні фонди європейських стародруків залишаються маловідомими для дослідників з інших країн, як і відповідні публікації про них, каталоги і навіть бази даних. У статті наголошується на тому, що примірники іноземних стародруків у державних фондах України, як, власне, і будь-якої країни, є її національним надбанням світового, європейського чи державного (національного) значення і, відповідно до чинних документів, потребують особливих умов зберігання і внесення до Державного реєстру національного культурного надбання. **Висновки:** історіографічне вивчення досліджень, пов'язаних із введенням до наукового обігу існуючих примірників, колекцій та зібрань західноєвропейських стародруків, що здійснювалися кількома поколіннями співробітників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, засвідчило наявність вагомих здобутків у цьому напрямі, а саме у вивченні інкунабул, палеотипів, зібрань видань видатних європейських друкарів, певних видів (ноти, гравіровані портрети) видань, окремих цінних примірників.

Ключові слова: західноєвропейські стародруки, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, інкунабули, Борис Зданевич, колекції, каталоги.

Актуальність теми дослідження. Сторічний ювілей Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), який припав на кінець 2018 – 2019 роки, дав нагоду дослідникам, насамперед, співробітникам установи,

озирнутися назад, заглибитися в історію книгозбірні, розібратися з її напрацюваннями, детальніше проаналізувати здобутки, побачити прорахунки і визначити пріоритети, принаймні серед інших бібліотек України. Тема дослідження західноєвропейських стародруків є показовою в цьому плані. НБУВ має найбільші в Україні колекції інкунабул (видань XV ст.), палеотипів (видань першої половини XVI ст.), значні масиви видань різних європейських країн латинським шрифтом, опублікованих до кінця XVIII ст. Ці видання, надруковані на ручних верстах відлитою вручну металевими шрифтами (так звані книги ручного друку – *Hand Press Book*), є визнаною у світі категорією історико-культурних цінностей і, водночас, національним надбанням України, тож залучення до суспільного обігу каталогів, наукових досліджень цієї спільної європейської спадщини, а також інформації про існуючі джерела є актуальним завданням.

Аналіз досліджень і публікацій. Найдавніші стародруки зі своїх фондів вивчають усі бібліотеки. Переважна більшість установ підготувала і видала друком наукові каталоги таких раритетів, активно оприлюднюються статті, присвячені як окремим виданням, так і видавничій продукції певних друкарень. Є розвідки про внесок певних діячів у цій царині. Останнім часом необхідними і незамінними для дослідників є електронні ресурси, що містять бібліографічні описи західноєвропейських стародруків, особливо ті, що охоплюють зведену інформацію про примірники таких стародруків у різних сховищах. Найбільш затребуваним є, наприклад, KVK – *Karlsruhe Virtual Catalog* (<https://bit.ly/2AsqSoQ>), створений спеціалістами Технологічного інституту в Карлсруе (KIT). Проте узагальнюючого історіографічного огляду досліджень західноєвропейських стародруків однією установою за достатньо тривалий період ми не знаємо.

Отже, **метою дослідження** є виявлення, по-перше, основних результатів наукового студіювання упродовж ста років іноземних стародруків, тобто видань XV–XVIII ст., надрукованих в Європі латинським шрифтом різними мовами, що зберігаються у фондах НБУВ; осмислення зробленого, представлення узагальненого матеріалу для дослідників, що сприятиме полегшенню їхніх пошуків у тому чи іншому напрямі історичних чи книгознавчо-бібліотечнознавчих студій, а по-друге, актуалізація перспективних напрямів дослідження західноєвропейської історико-культурної книжкової спадщини, в т. ч. історії вітчизняних бібліотек, в яких було зібрано і збережено європейські видання зазначеного періоду.

Виклад основного матеріалу. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського вже від початку створення (з 1918 року – як Всенародна бібліотека Української держави, далі – ВБУ) мала на меті сформувати універсальний фонд видань і документів різних країн і народів, різними мовами, за зразком великих європейських бібліотек. Комплектування фондів відбувалося неймовірно швидкими темпами, насамперед, за рахунок полишених напризволяще власниками під час Першої світової війни, пролетарської революції та викликані нею

громадянської війни приватних бібліотек, що містили значну кількість іноземної літератури, в т. ч. стародруків; націоналізованих фондів скасованих інституцій, передусім навчальних установ, а також бібліотек зачинених монастирів тощо. Ще одним джерелом надходжень була купівля окремих книжок і цілісних зібрань. При цьому власних приміщень перший час бібліотека не мала, численні фонди зберігались у різних орендованих приміщеннях Києва, де вони просто складувалися [1]. Пріоритет в обробці видань і обслуговуванні читачів надавався, насамперед, поточним надходженням – переважно літературі ідеологічного спрямування, науковій книзі (адже бібліотека, як і зараз, підпорядковувалась Українській академії наук), виданням із питань техніки, підручникам, а також українській книзі, яка до 20-х років ХХ ст. не мала належних умов для розвитку. Іноземна література західноєвропейськими мовами теж оброблялася, але пріоритетною в умовах активного будівництва соціалізму вона не була.

У перші роки існування ВБУ основна робота з ретроспективними фондами полягала в так званому сортуванні книжок – спочатку за мовами, далі за хронологією видань (за століттями), а в межах століття – за алфавітом. Це дозволяло, в умовах відсутності каталогів, знаходити потрібну книгу, а також визначати рідкісність того чи іншого примірника. Певні історичні зібрання залишалися більш-менш цілісними комплексами (з них, як правило, вилучалися рукописи для фахового описування у відділі рукописів, а також окремі види видань (ноти, гравюри, карти, газети) для спеціалізованого опрацювання і зберігання).

Дослідження західноєвропейських стародруків відбувалось у спеціально створеному відділі стародруків ВБУ (нині відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ). Початок такої діяльності заклали перші співробітники й керівники відділу – Михайло Миколайович Марковський, який очолював цей підрозділ від кінця 1920-го року, і Віктор Федорович Іваницький, завідувач відділу від 1923 р. до травня 1926 р. (одночасно останній був заступником директора бібліотеки і завідувачем відділів *Orientalia* та бібліотекознавства). Ці працівники розробили найперші регламентуючі документи щодо відбору та опрацювання стародруків у ВБУ, які, на жаль, лишилися тоді неопублікованими, проте саме дані документи визначили основні поняття щодо видів стародруків і порядку роботи з ними. Так, М. М. Марковський розподіляв усі стародруки на інкунабули, до яких відніс видання до 1525 р. включно, українські та білоруські стародруки і стародруки «чужоземні» – видання по 1799 р. або, в іншому варіанті, 1800 р. включно. Інкунабули він пропонував розміщувати за хронологією, інші іноземні стародруки – за національним принципом. Уже на 1923 р., за свідченням тогочасного директора, бібліотека мала до 40 тисяч книжок XV–XVIII ст., половину з яких було «розсортовано» за мовами і століттями [2, ствп. 17]. Безпосередньо виконував цю роботу Борис Іванович Зданевич, який виявив уже тоді 40 інкунабул [3]. У звіті за 1924–1925 акад. рік названо вже 30 тисяч «посортованих» стародруків [4].

Бібліографічний опис планувалося проводити повний, проте з огляду на величезну кількість надходжень і, відповідно, обсяг книжок для сортування, відсутність кадрів для цієї роботи (штат бібліотеки був надто малим), холод (приміщення не опалювалися) опис стародруків тоді взагалі не проводився.

3 травня 1926 р. відділ стародруків очолив Сергій Іванович Маслов, який займався переважно кириличними стародруками, але завдяки ґрунтовним знанням і ознайомленню із західними джерелами він уклав на початку 1930-х років «Нарис інструкції для абеткування західно-європейських та польських видань XVIII ст.» [5]. На цей час зусиллями переважно Б. І. Зданевича у відділі було започатковано створення колекцій інкунабул (видань XV ст.), палеотипів (видань першої половини XVI ст.), а також колекцій видань найвидатніших європейських друкарів – Альдів, Етьєнів, Плантена, Ельзевірів, Дідо; планувалось організувати також колекції видань відомих друкарів Й. Фробена, Д. Баскервіля, Д. Бодоні, але виявлено було лише поодинокі примірники їхніх друків. Решту іноземних стародруків було об'єднано в окрему колекцію із шифром Іп (іноземні).

Найбільшу увагу Б. І. Зданевич приділяв вивченню інкунабул – первістків друкарського верстата, що відбивають перехід від середньовічної рукописної книги до книги тиражної, друкованої. Вони найважче піддаються науковому опису: часто не мають титульних аркушів, отож досліднику потрібна ґрунтовна підготовка, висока ерудиція, знання давніх мов, шрифтів, історії друкарства, паперу, мистецтва книги, щоб зуміти розпізнати те чи інше видання, спромогтися знайти і порівняти його опис в авторитетних європейських джерелах із наявним примірником.

Наприкінці 1920-х років Б. І. Зданевич розпочав укладання наукового друкованого каталогу інкунабул бібліотеки. Досвід набувався поступово, відповідної літератури, що могла б стати у пригоді, було обмаль, та й консультиватися практично не було з ким. До нього інкунабулами в Києві певною мірою займався П. М. Попов, але в цей час він очолював відділ рукописів ВБУ і був перевантажений іншими справами. Тож Зданевич почав активно листуватися з інкунабулознавцями Радянського Союзу (зокрема з І. Я. Фаасом, М. П. Кисельовим, О. І. Малєїним, П. Н. Абрамовичем), а також Німеччини, батьківщини друкарства, де від 1904 р. розпочалася робота з укладання зведеного каталогу інкунабул світу, а від 1925 р. – поступова публікація томів цього ґрунтового видання. Частина епістолярію збереглася в архіві вченого в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (фонд 113). Тут і у фонді Б. І. Зданевича в Інституті рукопису НБУВ (ІР НБУВ, фонд 111), а також у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ збереглися десятки зошитів, тисячі сторінок із його конспектами чи виписками з іноземних видань, що стосуються інкунабул. Разом з укладанням каталогу, до якого він підготував відповідну інструкцію [6], Борис Іванович одночасно готував і частково публікував статті про першодруки та рецензії на ката-

логи інкунабул [7], а також списки інкунабул бібліотеки та інших установ України [8]. Він став кореспондентом міжнародної Комісії з укладання зведеного каталогу видань XV ст. – *Komission für den Gesamtcatalog der Wiegendrucke*. В архіві цієї комісії наявне листування між тодішнім керівником редакції каталогу Максом Хусунгом та Борисом Зданевичем за кілька місяців 1929–1930 рр. Зокрема, в листі від 6 січня 1930 р. М. Хусунг сповіщає про те, що з надісланих Зданевичем матеріалів редакція зведеного каталогу інкунабул одержала дуже цінні доповнення і повністю схвалила складені ним списки перших друкованих книг [9, с. 29–30].

Каталог інкунабул бібліотеки в першій редакції був готовий уже на початку 1930-х років, але дві суттєві обставини вплинули на те, що робота Зданевича розтягнулася ще майже на десятиріччя. Не будемо в деталях згадувати про його несправедливе звільнення в числі інших 100 співробітників ВБУ в 1933 р., призначення на посаду заввідділу стародруків після не дуже порядного звільнення С. І. Маслова «за власним бажанням», що додало Зданевичу зайвого адміністративного клопоту і безперечно стало на заваді проведенню ним наукових досліджень. Найголовнішою причиною такого подовження роботи було надходження в 1932 р. величезного масиву стародруків, серед яких і 169 інкунабул, з волинських теренів – з Волинського державного науково-дослідного музею в Житомирі, бібліотека якого увібрала в себе зібрання барона Станіслава Шодуара, Житомирської римо-католицької семінарії, Житомирського римо-католицького капітулу, Житомирського давньосховища (древлехранилища), Житомирської чоловічої гімназії та інших закладів і установ. Незважаючи на те, що інкунабули в Житомирі були виявлені й опрацьовані П. Н. Абрамовичем, Зданевич їх глибоко вивчав, залучаючи необхідну літературу, і описував відповідно до інструкції *Gesamtkatalog*. Але одночасно він опрацьовував й інші стародруки, виділяючи палеотипи, альдини, етьєни, плантени, цінні видання XVIII–XIX ст. для колекції рідкісних видань відділу. У 1936–1937 рр. колекція інкунабул, як і деякі інші колекції західноєвропейських стародруків бібліотеки, поповнилася за рахунок надходжень із реорганізованих інститутів Академії наук і реформованих музеїв, зокрема 19-ма інкунабулами із Всеукраїнського музейного містечка після ліквідації там Відділу письма та друку.

Ще одним напрямом дослідження західноєвропейських стародруків стала розповсюджена, до певної міри, в Німеччині методика студіювання шкіряних оправ стародруків і виокремлення з них т. зв. «макулатури», тобто окремих пергаментних або паперових аркушів, які використовували при виготовленні оправи для її зміцнення. Інколи саме так учені знаходили дуже цінні для історії твори чи їхні фрагменти. Знаючи про таку практику досліджень, Б. І. Зданевич разом із реставратором М. І. Касперовичем ініціював з дозволу керівництва проведення подібних «хірургічних» операцій давніх оправ. Ним було підібрано два стародруки у шкіряних оправах, потертих або пошкоджених по краях, з яких

дослідники 5 квітня 1935 р. дістали аркуші – фрагменти кількох інкунабул. Серед них, за подальшим дослідженням Зданевича, було виявлено 4 друкарські аркуші (16 сторінок), надруковані так званим «донато-календарним шрифтом», тобто шрифтом ранніх, як вважається, видань Й. Гутенберга.

Борис Іванович Зданевич здійснив комплексне вивчення цих аркушів і не лише довів їхню приналежність до друкарської спадщини європейського першодрукаря, але й встановив, що виявлено майже повне видання, невідоме в історії друкарства, а саме – список митрополій та єпископатів Римо-Католицької Церкви середини XV ст., т. зв. «*Provinciale Romanum*» (Романські провінції). Результатом дослідження Зданевича стали низка заміток у газетах, стаття в академічному журналі [10], доповідь на науковій конференції у Львові 25–29 жовтня 1940 р. до 500-річчя книгодрукування (саме цієї доповіддю відкрилася міжнародна конференція) та окреме видання «*Provinciale Romanum* – невідоме видання Йоганна Гутенберга» [11]. Найважливіше, що завдяки ретельності вивчення пам'ятки Зданевичем, його високій кваліфікації, бездоганній доказовій базі всі інкунабулознавці світу визнали «*Provinciale Romanum*», цей єдиний знайдений примірник видання, друком Й. Гутенберга. І це при тому, що вже в листопаді 1937 р. було зафіксовано відсутність оригіналу (чи не через це С. І. Маслов як керівник відділу стародруків змушений був звільнитися з роботи наприкінці того ж місяця?). Про історію зникнення оригіналу ми свого часу писали, спираючись на архівні документи [12].

На жаль, після війни Б. І. Зданевич працювати в бібліотеку не повернувся. На роботу до відділу прийшли і часто мінялися нові співробітники, тож очікувати на серйозні дослідження іноземних стародруків тоді не доводилося; багатьох зусиль потребувало упорядкування фондів, які було повернено з евакуації. Перший час, поки відбудовували пошкоджену вибухом будівлю бібліотеки, тривали ремонтні роботи та упорядкування колекцій, фонди стародруків розмістили в Подільській філії, а також, з огляду на нестачу площ, у Георгіївській церкві Видубицького монастиря та в інших непристосованих приміщеннях. Саме у Видубицькому монастирі Галина Іванівна Ломонос-Рівна, латиніст за освітою, розшукала серед виявлених нею 165 стародруків 65 видань XVI ст., зокрема й 36 надзвичайно цінних палеотипів, які до війни зберігались у відділі: ботанічний атлас Л. Фукса 1542 р., примірник першого повного видання М. Коперника про обертання небесних сфер 1543 р., Космографію С. Мюнстера, прижиттєві видання М. Лютера, видання античних творів. Вона не лише заінвентаризувала їх, але й упорядкувала колекції іноземних стародруків, оновила описи та роздрукувала картки на всі іноземні стародруки відділу на друкарській машинці, створивши їхні зведені алфавітний та географічний каталоги.

Використавши довоєнний машинопис каталогу інкунабул Б. І. Зданевича, Г. І. Ломонос-Рівна доопрацювала його і підготувала до друку, доповнивши ви-

дання як описами примірників, що надійшли пізніше, так і новою інформацією з тогочасної літератури [13]. Усього в каталозі представлені описи 517 примірників інкунабул НБУВ. У описах зазначаються дефектність примірників, варіанти видань, передано записи, вказано на наявність печаток, штампів, екслібрисів, особливості оправ, джерела надходжень до бібліотеки. Завдяки цьому каталогу інкунабули НБУВ враховані в 11-ти томах друкованого світового каталогу «Gesamtkatalog der Wiegendrucke» [14] і найповніше – у відповідній електронній базі (<https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>).

І Зданевич, і Ломонос-Рівна ґрунтовно займалися дослідженнями першодруків, у т. ч. здійснювали переклади давніх творів. Крім того, наслідуючи методику опису інкунабул Б. І. Зданевича, Г. І. Ломонос-Рівна розпочала укладання наукового каталогу палеотипів, але з різних причин змушена була звільнитися з бібліотеки в середині 1970-х років.

Пізніше цю діяльність продовжила Маргарита Агапіївна Шамрай, уклавши, за сприяння Б. В. Грановського та І. Б. Торбакова, фундаментальний науковий каталог палеотипів [15]. М. А. Шамрай є також автором-укладачем двох видань каталогу альдин у бібліотеках України [16].

Нова генерація співробітників, використовуючи напрацювання попередників, також вивчає західноєвропейські стародруки, адже без знання фондів неможливо працювати у відділі стародруків та рідкісних видань. Попри інші наукові зацікавлення, кілька публікацій присвятила інкунабулам Н. П. Бондар, яка нині очолює відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ [17]. Характеризуючи примірники західноєвропейських першодруків, Н. П. Бондар цілком доречно застосувала філігранологічний метод дослідження, який Б. І. Зданевич теж використовував, але протягом майже сторіччя, що минуло, з'явилася нова література, використана дослідницею, нові інкунабули в колекції, що разом з ретельністю дослідження конкретних примірників раннього періоду друкарства дозволило авторці представити вагомий науковий матеріал. Про чеську інкунабулу свого часу писала Т. М. Росовецька [18]. Загалом чеських стародруків у вітчизняних фондах небагато, тим ціннішою є характеристика одного з них. Фактичною сенсацією, яка, на жаль, залишилася непоміченою, виявилася атрибуція Ю. К. Рудаковою фрагмента видання інкунабульного періоду [19]. А співробітниця відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій В. В. Колотило нещодавно віднайшла у фонді бібліотеки Університету св. Володимира конвюлт із п'яти палеотипів.

Ми свого часу вивчали і популяризували західноєвропейські стародруки XVI ст. [20] Слід зазначити, що більшість серед західноєвропейських стародруків XVI ст. становлять німецькі, французькі та італійські видання, а щодо мови – превалює, безперечно, латинська і, у зв'язку з Реформацією, німецька. Широко представлені наукові твори з географії, астрономії, медицини, історії, філософії та теології, а також твори античних авторів і різні видання Біблії. Серед

останніх – переклади Біблії національними мовами, скажімо, *The Nij Testament 1541* р., виданий у Швеції старошведською мовою. Спеціально виготовлене факсиміле цього примірника з фондів бібліотеки було подароване Президентом України Леонідом Кучмою шведському королю і нині зберігається в Королівській бібліотеці Швеції у Стокгольмі. Проведене нами наукове дослідження дозволило відтворити історію примірника.

На початку нового тисячоліття від Різдва Христового нам здалося доцільним розглянути й інші примірники Біблії, що зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань. Ця віртуальна колекція (адже фізично книги зберігаються в різних колекціях, в залежності від часу виходу з друку чи конкретної друкарні) виявилася надзвичайно цікавою. Тут зібрано понад сотню примірників, серед яких коментовані видання Біблії XV ст. (коли шрифт коментарів, зазвичай, меншого кеглю, заверстано «в оборку» серед тексту Біблії більшим шрифтом); видання абсолютно різних форматів – від грубесних, у п'яти томах, до зовсім невеликих, надрукованих дрібним шрифтом, щоб вмістився весь текст Святого Писання; ілюстровані подарункові видання XIX ст. та скромні за оформленням Біблії кінця XX ст. [21].

Окрема наша увага до базельських стародруків [22] пояснюється, насамперед, тим, що наприкінці XV – в XVI ст. Базель був центром швейцарського книгодрукування, а видання Й. Амербаха, Й. Фробена, І. Опоріна, Г. Петрі були добре відомими й пошанованими в усій Європі. Тут були видані твори Еразма Роттердамського, Г. Агріколи, Л. Фукса, С. Мюнстера, І. Кардана та ін. Видання голландської фірми Ельзевірів XVII ст. вивчала О. С. Недашківська [23]. Загалом теми досліджень, пов'язані зі стародруками, можуть бути найрізноманітнішими. Так, стародруки астрономічної тематики студював В. Ю. Соколов [24].

Ще однією формою вивчення стародруків (поряд зі створенням наукових каталогів, дослідженнями окремих примірників, певних видань чи загалом колекцій, що мають результатом публікації статей; виставками стародруків, описами особливостей примірників у базах даних) ми вважаємо паспортизацію їхніх колекцій. Такий вид наукової діяльності у НБУВ активізувався на початку 2000-х років, коли були створені паспорти на колекції інкунабул, палеотипів, альдин тощо; вони стали завершальним етапом перевірки фондів стародруків, доопрацювання службових топографічних каталогів і переконали нас у доцільності такої форми обліку, яка враховує не лише кількість назв і примірників, як прийнято в бібліотечній справі, але й кількість одиниць зберігання, конволютів та алігатів у них, томів багатотомників тощо. Водночас здобута інформація про історію колекцій, їхній склад, найхарактерніші та найцінніші примірники була оформлена у вигляді ілюстрованих електронних довідкових статей, пов'язаних з електронними каталогами, і певний час була доступна on-line. Найближчим часом ця доповнена інформація має з'явитися на порталі НБУВ.

Доволі цікавою формою дослідження західноєвропейських стародруків виявилось експериментальне видання «Бібліотечні парадокси» [25]. Свого часу ми звернули увагу на непримітну брошуру 1736 р. у колекції рідкісних видань, на титулі якої, серед іншого тексту, легко читалося «... PARADOXIS BIBLIOTHECARIIS» і стосовно якої поставало питання: чому наші попередники відібрали цю типovu за оформленням для свого часу неадекватну брошуру до сформованої в НБУВ наприкінці 1920-х років колекції рідкісних (у розумінні також «цінних») видань. Науковий співробітник відділу стародруків та рідкісних видань Р. Є. Кисельов здійснив переклад тексту книжки з латини, ознайомивши таким чином дослідників із бібліотекознавчими міркуваннями людини першої половини XVIII ст., викладеними у вигляді парадоксів. Виявилось, що основні постулати бібліотекознавства, репрезентовані тут, багато в чому співзвучні із сьогодишнім розумінням завдань і проблем бібліотек за своєю суттю, а різняться лише своїм парадоксальним вираженням, наприклад: «Один каталог для всіх бібліотек» або «У темному закутку бібліотека сяє, а у світлі – губиться». Така форма повернення фахової історичної інформації здалася нам настільки важливою та перспективною, що ми зважилися здійснити перевидання цієї брошури з відповідним науковим дослідженням у започаткованій серії «Пам'ятки бібліотекознавчої думки». Сподіваємось, із часом ця серія дістане свого продовження.

Іноземні стародруки впродовж тривалого періоду плідно вивчає І. О. Римарович (Ціборовська-Римарович). Останнім часом найбільш активно їх досліджує також Ю. К. Рудакова. В її доробку і тематичні студії, зокрема астрономічна тематика стародруків, і особливо – науково-методичні аспекти атрибуції західноєвропейських стародруків за різними параметрами: підзаголовками, присвятами і передмовами, колофонами, колонтитулами, дозволами на друк, художнім оформленням [26]. Власне, з огляду на наявність великої кількості дефектних стародруків у бібліотечних фондах Інститут книгознавства НБУВ обрав напрямом досліджень на 2019–2021 рр. тему «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики». Попримірникове глибоке дослідження стародруків, порівняння примірників начебто одного видання виявило, зокрема, видавничі підробки-фальсифікати іноземних стародруків, здійснені в Бердичівській та Луцькій друкарнях у XVIII ст. [27].

Упродовж двох десятиліть активно здійснюється опис і залучення до наукового обігу латиношрифтних стародруків з фонду концентрації відділу стародруків та рідкісних видань. Їх професійно опрацьовували К. П. Єремко, Ю. К. Рудакова, І. О. Римарович, О. Ю. Курганова, О. С. Недашківська, К. Ю. Жбанова. Триває подальше дослідження доробку певних видавничих фірм. О. Ю. Курганова однією з перших у НБУВ почала застосовувати і пропагувати застосування в описі стародруків ідентифікатора фінгерпринт [28].

Західноєвропейські стародруки зберігаються і вивчаються також у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. Вони перебувають або в складі історичних бібліотечних зібрань (монастирських, приватних, дореволюційних установ), або серед штучно створених у бібліотеці фондів за мовною ознакою: видання німецькою, польською, французькою мовами. Знайти потрібну літературу можна як в електронному каталозі на порталі НБУВ (закладка Каталоги, Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій), так і в карткових каталогах у читальній залі відділу. Німецькомовний фонд упорядковували й описували переважно О. І. Гальчук, Л. А. Малініна, А. М. Беба; на початок 2020 р. в електронному каталозі представлено 8135 записів (<https://cutt.ly/uuLZvtz>). Упорядкуванням, описом і дослідженням франкомовних видань займалися Р. С. Кириченко, М. А. Стельмашева, А. М. Беба (<https://cutt.ly/2uLXfKW>), фонд репрезентований 13 899 записами. Найбільшим є фонд і каталог польськомовних видань – 29 863 описи (<https://cutt.ly/wuLX8OI>). Щоправда, в цих каталогах зазначені не лише стародруки, але й видання XIX – початку XX ст.

У спеціалізованих мистецтвознавчих відділах НБУВ також описують і вивчають як із фахового, так і книгознавчо-бібліографічного боку іноземні стародруковані видання: у відділі музичних фондів – ноти, у відділі образотворчих мистецтв – гравійовані портрети XVII–XVIII ст. У секторі картографії відповідно досліджувались західноєвропейські картографічні видання [29].

Наукова новизна. У статті вперше комплексно розглянуто питання дослідження західноєвропейських стародруків у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Висновки. Представлений комплексно матеріал демонструє потужний напрям освоєння західноєвропейської стародрукованої спадщини Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. Найдавніші й найцінніші західноєвропейські стародруки з фондів НБУВ залучаються до світового наукового простору через друковані видання, електронні каталоги, віртуальні виставки, цифрові бібліотеки. Дослідження стародрукованої спадщини триває. Підготовлено масиви описів стародруків, зокрема і західноєвропейських, для внесення їх до Державного реєстру національного культурного надбання, адже давні книги, історично збережені в бібліотеці, незважаючи на місце їхнього виготовлення, є вітчизняним національним надбанням: вони свідомо тут збиралися, вивчалися, активно впливаючи на розвиток суспільства, освіту, науку і культуру України.

Список використаних джерел

1. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. Київ : НБУВ, 1998. 338 с.
2. Постернак С. Всенародня бібліотека України (до п'ятирічного ювілею) // Бібліологічні вісті. 1923. № 4. Ствп. 13–22.
3. Архів НБУВ. Оп. 1. Од. зб. 65. Арк. 3 зв.
4. Архів НБУВ. Оп. 1. Од. зб. 110.
5. ІР НБУВ. Ф. 33. Од. зб. 2954.
6. Інструкція для докладного опису інкунабул для зведеного каталогу. [1928]. ЦДАМЛМ України. Фонд 113. Од. зб. 2. 15 арк.
7. Зданевич Б. І. Рец. на кн.: Sparr E. Las bibliotecas con cien y más inkunables. Córdoba, 1927 // Бібліологічні вісті. 1927. № 4. С. 114–116; Його ж: Перша спроба опису інкунабулів на Україні // Записки істор.-філол. відділу УАН. 1928. Кн. XVI. С. 315–324; Його ж: Зведений каталог інкунабулів цілого світу // Записки істор.-філол. відділу УАН. 1929. Кн. XXV. С. 335–342.
8. Зданевич Б. І. Список «Українські примірники інкунабул», що ввійшли або мали ввійти до перших трьох томів «Gesamtkatalog der Wiegendrucke» : рукопис. [1928]. ЦДАМЛМ України. Фонд 113. Од. зб. 1. 112 арк.; Verzeichnis der Inkunabeln der national.-u. Akademie-Bibliotheken der Ukraine zu Kiev [1929]; Ukrainische Exemplare der Inkunabeln, welche in die ersten drei Bande des GW schon eingetragen sind oder erst eingetragen sein sollen. ІР НБУВ. Ф. 33. Од. зб. 3042.
9. Краузе Ф. Сотрудничество редакции «Сводного каталога инкунабулов» с советскими инкунабуловедами // Советская историография книги : сб. науч. тр. Москва, 1979. С. 23–31.
10. Зданевич Б. І. Нові дані до історії початків друкарства (Невідоме видання Гутенберга) // Вісті Академії наук УРСР. 1936. № 10. С. 9–24.
11. Зданевич Б. І. «Provinciale Romanum – невідоме видання Йоганна Гутенберга. Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1941. 62 с. + XXI арк. фото.
12. Ковальчук Г. І. Борис Зданевич і його відкриття Provinciale Romanum // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2003. Вип. 10. С. 67–82.
13. Каталог інкунабул / уклад Б. Зданевич ; упоряд. Г. І. Ломонос-Рівна. Київ : Наукова думка, 1974. 235 с.
14. Gesamtkatalog der Wiegendrucke : [in 11 Bd.] / hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Leipzig [etg.] : Verlag K. W. Hiersemann [etg.], 1925–2008. Bd. 1–11.
15. Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки имени В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай, при участии Б. В. Грановского и И. Б. Торбакова. Киев : Наукова думка, 1995. 550 с.
16. Шамрай М. А. Альдини в бібліотеках України. Київ : Академперіодика, 2008. 144 с.; Shamrai M. Aldines in libraries of Ukraine. Catalogue / new corr. a. comp. ed. by Michał Spandowski ; pr. Coord. Janusz A. Rieger. Warsaw, 2012. 200 p.

17. Бондар Н. П. Першодруки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Бібліотечний вісник. 1999. № 1. С. 23–29; Її ж: Найдавніші інкунабули Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (у контексті висвітлення гутенбергівської тематики) // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2003. № 10. С. 98–136.

18. Росовецька Т. М. Празький Passinal 1495 року // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2003. Вип. 10. С. 83–98.

19. Рудакова Ю. К. Поповнення в колекції інкунабул Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Бібліотека. Наука. Комунікація : формування національного інформаційного простору : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовтня 2016 р.). Київ, 2016. С. 175–177.

20. Ковальчук Г. И. Западноевропейские издания XVI столетия в фондах Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского // Чтения памяти Евгении Ивановны Гольцман (1905–1983) : материалы научного семинара. Санкт-Петербург, 2007. С. 90–97.

21. Ковальчук Г. І. Видання Біблії з фондів відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. 2000. Вип. 5. С. 3–15.

22. Ковальчук Г. І. Базельські стародруки XV–XVI ст. у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ // Рукописна та книжкова спадщина України. 2014. Вип. 18. С. 3–37.

23. Недашківська О. С. Тематичний склад колекції ельзевірів відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 44. С. 264–273; Її ж: Дослідження ельзевірів – видань голландської фірми XVII ст.: здобутки та перспективи // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2017. Вип. 47. С. 163–176.

24. Соколов В. Ю. Західноєвропейські видання з астрономії XV ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавчий аналіз // Вісник Книжкової палати. 2001. № 3. С. 25–29; № 4. С. 23–27.

25. Бібліотечні парадокси: бібліотекознавчий твір 1736 р. / пер. з лат. Р. Є. Кисельов, упоряд. та автор передмови Г. І. Ковальчук. Київ : НБУВ, 2006. 42 с.

26. Рудакова Ю. К. Стародруки з астрономічної тематики, надруковані латинським шрифтом у XV–XVII ст., у фондах відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні : зб. наук. статей / за заг. ред. О. Петрука. Львів : Ін-т прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2014. С. 689–721; Її ж: Використання ресурсів Internet для атрибуції стародруків (на прикладі атрибуції палеотипу) // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовтня 2013 р.). Київ, 2013. С. 289–291; Її ж: Методика атрибуції дефектних

видань, надрукованих латинським шрифтом // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2017. Вип. 21. С. 107–117. <https://doi.org/10.15407/rksu.21.107>; Її ж: Встановлення вихідних відомостей видання за художнім оформленням як один із шляхів атрибуції (на прикладі палеотипа) // Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху. Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. Т. 1. С. 209–213.

27. Ціборовська-Римарович І. О. Видання роману Ж. Ф. Мармонтеля «Інки або знищення держави Перу» з фальшивими вихідними даними: факти, гіпотези, аналіз друкарських особливостей примірників // Наукові праці НБУВ. Київ, 2017. Вип. 47. С. 231–244; Її ж: Контрафактні політичні видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836): друкарське виконання, атрибуція, суспільна потреба // Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти : доповіді і повідомлення Міжнар. наук. конф., Львів, 24–25 жовтня 2019 р. Львів, 2019. С. 33–35.

28. Курганова О. Ю. Ідентифікатор LOC-фінгерпринт як засіб атрибуції іноземних стародруків // Сучасні інформаційні технології в бібліотечній справі [Електронний ресурс] : зб. матеріалів V Міжнар. наук. конф. молодих учених «Молодь. Наука. Інновації», Київ, 15 трав. 2014 р. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Рада молодих учених. Київ, 2014. 136 с. Режим доступу: www.nbuviar.gov.ua. Назва з екрана. С. 130–133; Її ж: Ідентифікатор «фінгерпринт» як елемент бібліографічного опису колекції Ельзевірів в електронному каталозі відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ // Бібліотечний вісник. 2015. № 2. С. 14–18; Її ж: Перспективність застосування ідентифікатора фінгерпринт при атрибуції латиношрифтних стародруків // Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали міжнар. наук. конф. (3–5 жовтня 2017, м. Київ) / НАН України, НБУВ, АБУ. Київ, 2017. С. 144–147.

29. Осталецька О. І. Атласи А. Ортелія «Theatrum Orbis Terrarum» у фондах сектору картографічних видань НБУВ як шедеври світової картографії кінця XVI – початку XVII ст. // Картографія та вища школа : зб. наук. праць Київ. Нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. Вип. 12. С. 174–178; Її ж: Видання провідних європейських картографічних закладів XVI–XVIII ст. у фондах сектору картографічних видань НБУВ // Вісник Львів. ун-ту. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технології. Львів, 2010. Вип. 5. С. 130–133; Її ж: Формування тематичної БД стародрукованих картографічних видань XVI–XVIII ст. у програмі ІРБІС-64 // Бібліотечний вісник. 2013. № 4. С. 32–34.

Halyna Kovalchuk,

Doctor of Sciences (History), Professor,

Director of Institute of Book Studies

of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

ORCID: 0000-0001-8843-9584

e-mail: kovalchuk@nbuv.gov.ua

Research of Western European old printed books at V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine

The aim of the research is to conduct analysis of researches of Western European old printed books at the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine throughout 100 years of its existence. **The methodology** of the research comprises the whole of principles of historical method, objectivity, and system; historiographic and bibliographic as well as historical book studies and terminological analyses were chosen as methods for this research. **The scientific novelty** of the topic can be found, first and foremost, in the formulation of the issue itself of retrospective scientific overview of foreign researches, primarily Western European old printed books of Ukraine's largest library as well as drawing conclusion of the work done in this sphere throughout the last century, which would allow to see lacunae and determine the promising directions of further researches. Such researches are particularly relevant in the 21st century within the conditions of European countries uniting as well as realisation of outstanding value of mankind's documentary memory, which is concentrated within books for the most part. Ukrainian historical and cultural retrospective collections of European old printed books remain almost unknown to researches from other countries. The same can be applied to publications about them as well as catalogues and data bases. The article stresses the importance of understanding that the examples of foreign old printed books within the state depositories of Ukraine, as is the case with any other country, are Ukraine's national heritage of world, European or state (national) significance and, corresponding to the effective documents, require special storage conditions as well as inclusion to the State register of national cultural heritage. **Conclusions.** Historiographic study of researches connected with introduction into scientific circulation of existing examples, collections and gatherings of Western European old printed books, which were done by several generations of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine employees, established the presence of evident achievements in this sphere, particularly the research of incunabula, paleotypes (ancient 16th century books), collections of famous European printing houses, certain types (sheet music, engraved portraits) of editions, separate particularly valuable specimen.

Key words: Western European old printed books, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, incunabula, Borys Zdanevych, collections, catalogues.

*Стаття підготовлена 4 березня 2020 року;
подана до друку 16 березня 2020 року.*